

Harald Hamrin

Italiens kommunistiska parti

Introduktion

Det italienska kommunistpartiet (PCI) var länge det starkaste kommunistpartiet i det kapitalistiska Europa om vi ser till antalet medlemmar och väljarunderlag. PCI spelade också en mycket viktig roll för uppkomsten av Eurokommunismen*. PCI genomgick dock en djup kris under 1990-talet och idag är det i stort sett helt uttraderat.

Det finns förhållandevis litet skrivet om PCI på svenska, bortsett från en del artiklar i tidskriften *Zenit* och i den icke-stalinistiska vänsterpressen. Följande artikel, som härrör från en antologi, *Röd opposition*, utgiven 1965 av Utrikespolitiska institutet, är ett av de få undantagen. Artikeln behandlar en viktig period i det italienska kommunistpartiets historia, tiden från Stalins död fram till Chrusjtjovs fall, då PCI började gå sin egen väg. Den är givetvis inte skriven utifrån en marxistisk ståndpunkt, men ger trots allt en ganska bra bild av de ideologiska strömningar som fanns i och kring PCI under de aktuella åren.

På marxistarkivet finns andra texter om Italien. Här följer ett urval, där första artikeln handlar om Togliatti och de övriga om PCI och den radikala vänstern med utgångspunkt från Andra världskriget (dessa texter anges i tidsordning):

Tobias Abse, [Palmiro Togliatti - Stalins lojale tjänare](#). Om den mycket omtalade f d italienske kommunistledaren

Pierre Broué, [Det italienska kommunistpartiet, kriget och revolutionen](#) (1942-45)

Fernando Claudin, [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 2](#), kap. 1, särskilt avsnittet ”Den misslyckade revolutionen (Italien)”

[Il Manifesto. Teser och analyser av den radikala vänstern i Italien.](#)

[Zenit om Italien 1970-72](#)

[Italien på 70-talet](#) (1972-77)

Tobias Abse, [Leopardens triumf - vad händer i Italien?](#) (1990-talet)

Martin F i januari 2012

Då det italienska kommunistpartiet efter tre årtiondens illegal tillvaro åter beträdde den politiska scenen vid andra världskrigets slut, skedde detta under omständigheter, som i viktiga avseenden påminner om dem som gällde för det franska ”broderpartiet” vid samma tidpunkt. PCI (Partito comunista italiano) och PCF (Parti communiste français) var de största västeuropeiska kommunistpartierna och vid sidan av de finländska folkdemokraterna de enda som lyckats vinna — och behålla — en betydande del av sina länders valmanskår. Genom sitt aktiva uppträdande i ockupa-

* Se Ernest Mandels bok [Europas kommunistpartier](#) (i synnerhet kapitel 8 som handlar speciellt om PCI)

tionsårens motståndsrörelse hade såväl PCI som PCF lyckats bryta sin tidigare isolering och skaffa sig respekt och sympati långt utanför de egna leden. Det var därför fullt naturligt, att båda partierna inträdde i efterkrigstidens första koalitionsregeringar och tilläts spela en icke oväsentlig roll i återuppbyggnadsarbetet. Situationen ändrades emellertid 1947, när spänningen mellan öst och väst resulterade i det kalla kriget och Moskva beordrade en hård ”vänsterkurs” för de kommunistiska partierna jorden runt. Både PCI och PCF tvingades ut ur regeringarna och in i en parlamentarisk oppositionsställning av tämligen steril art. För PCF kom detta att i stor utsträckning gälla också i fråga om kommunalpolitiken, medan helt andra möjligheter öppnade sig för PCI på det kommunala och provinsplanet. Ensamma eller i koalition med socialisterna har de italienska kommunisterna alltsedan slutet av 1940-talet innehaft den politiska makten i en rad mellan- och norditalienska provinser, städer och kommuner.

Det är viktigt att hålla både dessa likheter och skillnader i minnet, om man vill förstå de båda partiernas uppträdande i en rad frågor under de senaste åren.

Revisionism och dogmatism

Det italienska kommunistpartiet har med åren kommit att uppfattas som en representant för den yttersta, revisionistiska falangen inom den världskommunistiska rörelsen.¹ I den mån detta intryck varit baserat på vad man ofta uppfattat som självständighet och djärvhet i uppträdandet mot Sovjetunionen är det knappast korrekt. Betydligt större fog förefaller påståendet om PCI:s långtgående revisionism att ha, om man begränsar omdömet till att gälla partiets uppträdande på det inrikespolitiska planet. Redan så tidigt som 1944 började den från landsflykten just återkomne partiledaren Palmiro Togliatti utarbeta teoretiska positioner, som skulle tillåta PC att verka inom ramen för ett parlamentariskt demokratiskt system på basis av ett politiskt program innebärande ”strukturella reformer” i stället för social revolution. PCI har uttryckligen förkastat tanken på att upprätta nya politiska institutioner som arbetarråd eller sovjeter efter ryskt mönster. Samtidigt har det bundit sig för en ekonomisk politik, som går ut på att omedelbart förbättra arbetarnas villkor. I detta sammanhang har PCI accepterat både fackföreningarna och de västeuropeiska integrationssträvandena som medel för arbetarna att ”bryta kapitalismens utveckling i riktning mot en försämring av arbetarklassens ställning”. Häri skiljer sig PCI markant från det franska partiet.

På det teoretiska planet skiljer sig den italienska revisionismen inte nämnvärt från den som Bernstein i början av detta århundrade gjorde sig till talesman för. På det praktiska planet har denna revisionistiska linje tagit sig ännu klarare uttryck. En framstående kännare av PCI:s historia, Giorgio Galli, har formulerat detta förhållande i följande ord:

Dess faktiska politiska linje har anpassat sig efter det västerländska samhället, som partiet har kommit att acceptera, i långt större utsträckning än dess teoretiska positioner skulle tyckas tillåta.

De lika uppenbara som viktiga gränserna för PCI:s revisionism har intill helt nyligen återfunnits huvudsakligen på två områden: i partiets auktoritära struktur och i dess relationer till Moskva; paradoxalt nog är det just på detta sistnämnda plan många iakttagare velat se de främsta uttrycken för PCI:s självständighet.

PCI tillåter lika litet som något annat kommunistiskt parti organiserad inre opposition. Alla försök till fraktionsbildningar har hittills stupat på den ”demokratiska centralismens princip”. Politiska kursändringar beslutas av en liten grupp personer i toppen; den stora massan av medlemmar saknar reella möjligheter att påverka utformningen av partiets politik. Det är därför

¹ Beträffande följande allmänna översikt, se vidare Giorgio Gallis kapitel i *Communism in Europe*.

intressant att konstatera att vissa grupper inom partiet under senare år dock har ifrågasatt den ”demokratiska centralismen”. Bakom dessa försök har i första hand stått Giorgio Amendola — medlem av partistyrelsen och talesman för Emiliens och Toskanas kommunister, således de delar av landet där kommunisterna genom sina insatser på det lokala planet och sitt samarbete med socialisterna starkast kommit att präglas av den ”evolutionistiskt-demokratiska italienska verkligheten. Det är i detta sammanhang nödvändigt att påpeka, att begreppet ”fraktionsbildning” i den italienska politiska terminologin innebär någonting mer än när det t.ex. i Sverige talas om ”socialdemokratis vänsterfalang” eller ”de mörkblå” inom högerpartiet. Vad som åsyftas är organisatoriskt formellt konstituerade fraktioner inom ramen för ett politiskt parti. Fraktionerna är representerade i exempelvis partistyrelsen i proportion till sin styrka eller — i aktuella fall — centralkommittén. Dyliga fraktioner existerar i Italien inom det kristligt demokratiska partiet samt socialistpartiet. Amendola tänker sig, att PCI:s inre demokrati bör sträcka sig så långt, att sådana fraktioner tillåts uppstå. Vad han emellertid först och främst syftar till är en avsevärt vidgad debattfrihet utanför de högsta partiorganen liksom ett reellt medinflytande för de lägre partiinstanserna vid utformningen av partiets politik. Den offentliga debatt som faktiskt under de sista åren har förts mellan italienska kommunister jävar knappast påståendet om PCI:s bristande demokrati. Ty samtidigt som själva förekomsten av denna debatt visserligen vittnat om en inte obetydlig tolerans, har dock dess innehåll givit många exempel på hur snäva gränserna för den interna partidemokratin alltså är. Giorgio Galli sammanfattar sin uppfattning i denna fråga liksom rörande PCI:s säregna kombination av dogmatism och långtgående revisionism i följande ord:

Orsakerna till denna falangs (Amendolas) nederlag och svaghet ... går tillbaka till situationen inom den internationella kommunistiska rörelsen, medan orsakerna till dess styrka och envishet bör sökas i den italienska inrikespolitiken.

Vad PCI:s relationer till Sovjetunionen och dess kommunistiska parti beträffar, präglades dessa länge av stor följsamhet. Detta gällde såväl i fråga om de grundläggande teser som slogs fast vid SUKP:s 20:e och 22:a partikongresser (kritiken av Stalin, fredlig samlevnad, möjligheterna att undvika ett tredje världskrig, fredlig övergång till socialismen, etc.) som i fråga om kritiken av det kinesiska kommunistpartiet. I den mån PCI i vissa situationer kunde driva en mera öppet revisionistisk politik, torde detta i stor utsträckning kunna förklaras med att PCI-ledarna ju haft en helt annan handlingsfrihet än ledarna för den ryska världsmakten. Parentetiskt bör tilläggas, att PCI:s inrikespolitiska revisionism i och för sig naturligtvis kan uppfattas som en form av avståndstagande från Moskva. Man kan dock knappast undgå reflektionen, att denna aspekt på PCI:s revisionism var betydligt mera relevant under åren närmast efter andra världskriget än to år senare, då tesen om ”skilda vägar till socialismen” proklamerats.

Togliattis testamente

Från och med hösten 1963 kan man emellertid notera en intressant förändring i PCI:s relationer till Sovjetunionen. I september 1963 hade Chrusjtjov framkastat tanken på att inkalla en internationell konferens av kommunistiska partier med den uppenbara avsikten att ”exkommunicera” kineserna. PCI:s centralkommitté ställde sig från första ögonblicket avvisande till dessa planer och uttryckte både i oktober 1963 och i april 1964 sina farhågor för att mötet endast skulle leda till de kinesiska kommunisternas uteslutning. Samma synpunkter framlade Togliatti personligen i den promemoria — Togliattis ”testamente” — som han utarbetade kort före sin död i augusti 1964. ”Testamentet” var avsett att tjäna som diskussionsunderlag vid hans förestående sammanträffande med de ryska ledarna. Detta var första gången PCI i en central politisk fråga slog in på en linje som gick stick i stäv med Moskväs.

Togliattis kritik inskränkte sig inte bara till den av Chrusjtjov anbefallda taktiken mot Kina. ”Testamentet” rymmer mycket mera än så och utmynnar i något som kan liknas vid en självständighetsförklaring. En kort redogörelse måste därför lämnas för detta viktiga politiska dokument, som — detta bör understrykas — alls icke var avsett att offentliggöras, och som framlades endast några månader före Chrusjtjovs fall.

De delar av Togliattis ”testamente” som är av intresse i detta sammanhang berör det inre läget i Italien, det inre läget i Sovjetunionen och relationerna inom den kommunistiska världsrörelsen.²

Vad det inre läget i Italien och PCI:s roll i landets politiska liv beträffar, rymmer ”testamentet” i och för sig inga nya synpunkter. Det är emellertid värt att påpeka att Togliatti höll fast vid sina grundläggande revisionistiska teser, trots att en ”radikalare” värdering av PCI:s inrikespolitiska uppgifter kunde ha varit motiverade av den ekonomiska stagnationen och inflationen under åren 1963-64. Detta är så mycket intressantare att kunna konstatera som Togliatti personligen knappast kunde räknas till de mera ”högerinriktade” personerna inom partiledningen.

I den kinesisk-ryska konflikten ställde sig Togliatti i de stora stridsfrågorna tveklöst på Sovjetunionens sida. Mot bakgrunden härav är hans kritik av, de metoder som tillämpats i polemiken mellan Moskva och Peking desto mera anmärkningsvärd. Han lät klart förstå att dialogen mellan de båda kommunistiska stormakterna urartat till futtigt käbbel av det mest primitiva slag. Han stack heller inte under stol med sina farhågor för att Chrusjtjovs iver att driva fram en kommunistisk världskonferens ytterst bottnade i en önskan att en gång för alla ”göra upp” med Peking. Syftet med en diskussion mellan Kinas och andra länders kommunister — en diskussion som inte fick ske ”i form av ideologisk och propagandistisk” polemik — måste tvärtom vara att ”undvika en formell klyvning”. Kineserna hörde till den kommunistiska världsgemenskapen och det vore felaktigt att utesluta dem.

För att stärka gemenskapen föreslog Togliatti en rad bilaterala och multilaterala konferenser mellan sådana kommunistpartier, som verkade under likartade ekonomiska, politiska och kulturella betingelser. Först när marken på detta vis blivit väl förberedd borde man ta nästa steg och inkalla en kommunistisk världskonferens. Detta var ungefär vad kineserna föreslagit och avståndstagandet från Moskvans politiska linje framstår därigenom som en betydelsefull självständighetsmanifestation från Togliattis sida.

Den sålunda manifesterade självständigheten gavs till och med en principiell motivering. Den politiska utvecklingen i världen liksom det förändrade läget inom den kommunistiska världsrörelsen hade enligt Togliatti ryckt undan grunden för den obetingade lydnad som i gångna tider präglade de olika kommunistpartiernas relationer med Moskva.

Därför vänder vi oss också mot alla sorters förslag, som går ut på att ånyo skapa en internationell centraliserad organisation. Vi är bestämda anhängare av enhet inom vår rörelse och inom den internationella arbetarrörelsen, men denna enhet måste förverkligas på grundval av variation i konkreta politiska ställningstaganden.

Till formen var Togliattis formuleringar knappast mera långtgående än motsvarande uttalanden, som från rysk sida gjorts i denna fråga vid skilda tillfällen. I sak torde de emellertid ha varit avsedda att täcka en helt annan och konkretare verklighet — inte minst om man ser dem mot bakgrunden av den ytterligt fräna kritik Togliatti i slutet av sitt ”testamente” avlät mot den interna politiska och kulturella situationen i Sovjetunionen.

Det är främst genom uppgörelsen med 1960-talets ryska samhälle som Togliattis ”testamente”

² *Rinascita* 5/9 1964.

framstår som en självständighetsmanifestation från de italienska kommunisternas sida. Det var också med denna kritik som Togliatti gjorde sig till talesman för åsiktsströmningar, som sannolikt är vanliga i de flesta andra västeuropeiska kommunistpartier. Det vore felaktigt, framhöll Togliatti, ”att tala om de socialistiska staterna (och även om Sovjetunionen) som om allting där alltid stod väl till”.

I verkligheten uppkommer det i alla de socialistiska staterna svårigheter, motsägelser, nya problem, som man måste ta sig an i överensstämmelse med deras reella betydelse. Värst av allt är det, om man först skapar intrycket, att allting alltid är bra, och sedan råkar ut för nödvändigheten att tala om svåra situationer och förklara dem.

Detta gällde om kulturlivets villkor i de socialistiska staterna och om den ateistiska propagandan, som ställt till med mycken förtret för kommunisterna i det katolska Italien.

Men det är inte enbart fråga om enstaka fakta. Det är fråga om hela problematiken i det socialistiska byggnadsarbetet såväl på det ekonomiska som på det politiska planet ...

För Togliatti själv, som levde och verkade i ett demokratiskt land, framstod flera sidor av det politiska livet i Sovjetunionen som anomalier. Vad han främst vände sig mot var den fasad av enighet och enhällighet som mötte iakttagaren. Togliatti sade sig vara medveten om att det i de socialistiska staterna

förekommer meningsskiljaktigheter, men det är omöjligt att förstå vari dessa består och hur saken egentligen förhåller sig. Det kanske i somliga situationer vore lämpligt, att det även i de socialistiska staterna förekom öppna diskussioner i aktuella frågor, i vilka även dessa länders ledare skulle kunna delta. Sådana diskussioner skulle utan tvekan bidra till att höja själva det socialistiska systemets auktoritet och prestige.

Togliatti hade fått ett ”allmänt intryck av tröghet och motstånd” mot avstaliniseringsprocessen och ”återvändandet till de leninska normerna”. Ännu hade man inte lyckats övervinna de ”begränsningar” av de demokratiska och personliga friheterna, som Stalin genomförde. Därtill kom, att problemet med den stalinska personkultens uppkomst ännu inte blivit löst; ännu har det inte förklarats hur denna över huvud blev möjlig. Att förklara allt med Stalins betydande personliga fel finner man inte tillfredsställande. Man försöker finna ut vilka de politiska fel kunde vara, som möjliggjorde uppkomsten av denna kult. En sådan diskussion pågår bland historiker och kompetenta personer inom vårt parti.

Av dessa många, mer eller mindre öppna anmärkningar mot dagens ryska samhälle är det framför allt två som bör observeras. Det är först ifrågasättandet av det berättigade i att ständigt söka framstå som enig, när man i själva verket är splittrad, att dölja de debatter som måste föras inom varje politisk grupp och inom varje parti. Det är för det andra den fullt tydliga önskan att vilja utvidga diskussionen om Stalintidens terror till att innefatta inte enbart den nu döde och begravde diktatorns personliga fel, utan även de djupare orsaker till denna terror som uppenbarligen måste sökas i själva det ryska systemet. Båda dessa frågor återkom i den diskussion som fördes i PCI veckorna efter Chrusjtjovs fall.

Togliatti hade inte själv avsett att hans ”testamente” skulle publiceras. Beslutet att så skulle ske fattades av den nya partiledningen med Luigi Longo i spetsen kort efter Togliattis död. Samtidigt förklarade Longo i en kommentar till ”testamentet”, att hans företrädares åsikter alltjämt var representativa för PCI. ”Testamentet” måste därför betraktas som ett uttryck för vad som vid denna tidpunkt rörde sig inom PCI.

Den första reaktionen på Chrusjtjovs fall

Togliatti hade alltså utsatt det ryska kommunistpartiet för en delvis mycket skarp kritik och hans efterträdare hade publicerat kritiken. I den mån denna inte kunde anses vara riktad endast mot Chrusjtjov personligen, kunde de nya sovjetledarna inte undgå att överta rollen som måltavla för de italienska angreppen. Samtidigt måste de ha funnit det angeläget att inte i onödan försämma relationerna med det största och mest inflytelserika kommunistpartiet i Västeuropa. Det är mot bakgrunden av detta förhållande, liksom mot bakgrunden av anklagelsen för ”hemlighetsmakeri” i Togliattis ”testamente”, man måste se det särskilda budskap, som PCI:s partistyrelse mottog från Moskva någon gång under loppet av torsdagen den 15 oktober — av allt att döma åtskilliga timmar innan nyheten om Chrusjtjovs fall offentliggjordes i en TASS-kommuniké.

I det särskilda budskapet gavs en kortfattad redogörelse för de beslut som dagen innan fattats i Moskva, varjämte de nya sovjetledarna i centralkommitténs namn avgav en första kortfattad programförklaring. I denna framhölls det bl.a. att någon politisk kursändring inte skulle komma att äga rum som följd av regimskiftet: besluten från 20:e, 21:a och 22:a partikongresserna skulle även i fortsättningen ligga till grund för partiets ”leninistiska politik”, som i utrikespolitiskt avseende alltså skulle innebära ett fullföljande av samexistenspolitiken. En förhoppning om ett ytterligare stärkande av de ”broderliga banden med kommunistpartierna” i hela världen framfördes också.

PCI var såvitt känt det enda icke-regerande kommunistparti i världen som fick motta ett låt vara knapphändigt förhandsmeddelande från Moskva. Partistyrelsen blixtkallades och lämnade i form av en kortfattad kommuniké³ PCI:s första kommentar till regimskiftet i Moskva. Partistyrelsen, hette det i kommunikén, hade blivit underrättad om de nyligen timade händelserna, men förbehöll sig rätten att bilda sig ett ”eget omdöme då den fått noggrannare informationer”. Redan nu ville styrelsen emellertid ge uttryck för den vikt den tillmätte de löften om en oförändrad politisk linje som lämnats i det särskilda budskapet. Detta gällde framför allt de ryska försäkringarna om ”trohet mot den linje som godkändes vid 20:e partikongressen och mot den fredliga samexistensens politik”.

Denna förnyelselinje, liksom den fredliga samexistensens politik, vilka i kamrat Chrusjtjov haft en av sina främsta företrädare, utgör en väsentlig och oersättlig del av PCI:s allmänna politiska linje och betraktas av de italienska kommunisterna som grunden för enheten inom den internationella arbetar- och kommuniströrelsen.

Tonfallet i denna kommuniké var försiktigt och reserverat men skvallrade samtidigt om osäkerhet och förvirring inför de verkningar som personförändringarna i Moskva kunde tänkas få på det inrikespolitiska läget i Italien, där partierna just gått in i slutkampanjen inför de stundande kommunal- och provinsvalen.

Detta första officiella ställningstagande från partistyrelsens sida var uppenbarligen långt ifrån tillräckligt i en valkampanj där kommunisterna skulle komma att bli utsatta för intrikata frågor från de demokratiska partiernas sida. Inte minst hade de anledning att frukta socialisterna, som genom ett skickligt utnyttjande av den förlägenhet kommunisterna råkat i, uppenbarligen hoppades kunna locka till sig marginalväljare. Pietro Nennis och andra socialisters anklagelser mot kommunisterna för bristande demokratiskt sinnelag och nationell pålitlighet bidrog säkerligen till att PCI tvingades till ett öppnare och bestämdare avståndstagande från vissa sidor av regimskiftet i Moskva än vad det annars skulle ha funnit opportunt. Grundtonen i PCI:s kritik mot Moskva var dock, det bör betonas, densamma som förekommit redan i Togliattis ”testamente”.

³ *L'Unità* 16/10 1964.

Luigi Longos första tal efter Chrusjtjovs fall präglades av en blandning av öppenhet och försiktighet.⁴ Longo dolde inte sin kritiska inställning till den taktik Moskva dittills fört i konflikten med Peking och vände sig särskilt mot försöket att utesluta Kina ur den kommunistiska världsrörelsen. Samtidigt ställde han sig i alla de stora och principiellt viktiga politiska frågorna på den ryska linjen och hävdade, att 20:e partikongressens ”förnyelselinje och den fredliga samexistensens politik” inte under några förhållanden finge bli föremål för kompromisser eller revision. I klara ordalag slog han också fast, att han var ”bekymrad” över och ställde sig ”kritisk” till det ”sätt” på vilket förändringarna i Moskva ägt rum.

Detta sätt visar, att i den ryska verkligheten, liksom i det ryska kommunistpartiets verklighet, alltjämt lever kvar den långsamhet, det motstånd mot att återvända till respekterandet av de leninska normerna för partiorganisationen och till en vidsträckt yttrande- och debattfrihet, som kritiserades i kamrat Togliattis memorandum.

Avståndstagande från det ”sätt” på vilket ”förändringarna” ägt rum — ett avståndstagande som dock inte rymde någon kritik av det ryska systemet som sådant — motiverade enligt Longo även PCI:s beslut att följa ”en italiensk väg till socialismen” liksom dess uppfattning att man måste sträva mot ett ”nytt samhälle, som motsvarar det italienska folkets intressen och traditioner”. Intressant, inte minst mot bakgrunden av vad som tidigare sagts om PCI:s inställning till den borgerliga staten och den parlamentariska demokratin, var även påståendet, att man måste söka nå fram till detta mål ”under den största enighet och inom ramen för ett pluralistiskt system”.

Longos öppna kritik av Moskva var åtminstone delvis betingad av valtaktiska hänsyn. Han tog tillfället i akt att stärka sitt partis position på lång sikt genom att hävda dess självständighet och demokratiska karaktär. Samtidigt måste han iakta en viss försiktighet för att inte onödigtvis utsätta sig för de nya sovjetledarnas misshag. Dessa fick veta, att de italienska kommunisterna ”uppskattade” deras löften att fortsätta på ”den 20:e partikongressens och den fredliga samexistenspolitikens väg”. Longo framhöll också att det fanns skilda sätt att kritisera tillvägagångssättet vid Chrusjtjovs avsättning, liksom det också fanns olika sätt att ”bedöma problemen, svårigheterna och utvecklingen inom de socialistiska staterna”.

Vår kritik skall ses mot bakgrunden av internationell solidaritet i den antiimperialistiska kampen för fred och socialism och inom ramen för en verksamhet, som syftar till att stärka enigheten inom arbetar- och socialrörelsen. Härefter ligger också den tyngd som vårt parti har inom den internationella kommuniströrelsen och det eko som dess ställningstaganden framkallar.

Betydligt utförligare och fränare i sina reflektioner kring händelserna i Moskva var Mario Alicata, chefredaktör för *l'Unità* och en av de främsta representanterna för den av Amendola ledda ”högerrevisionistiska” gruppen inom PCI: s högsta ledning. I två utförliga och uppmärksammade ledare — 18 oktober och 20 oktober — kommenterade Alicata Chrusjtjovs fall.⁵

Även Alicata uttryckte sin tillfredsställelse över de nya sovjetledarnas försäkringar att de ämnade hålla fast vid de ”grundteser som formulerades vid 20:e partikongressen”. Men han trodde inte lika obetingat som Longo på dessa försäkringar. Med stor skärpa underströk han att de vid denna kongress och senare fastslagna grundteserna (krigets icke-oundviklighet, fredlig samexistens, olika vägar till socialismen, de enskilda kommunistpartiernas självständighet och ”en ny vision av vår rörelses enhet”, det ”historiska övertagandet av uppfattningen om en ledarstat och ett ledarparti”) inte kunde återkallas. De utgjorde, vilket Togliattis ”testamente” klart framhållit, ”den väg som vårt parti har följt och vill följa”. Om Alicata i dessa stycken avslöjade sin oro för

⁴ Ibidem 20/10 1964.

⁵ Ibidem 18/10 och 20/10 1964.

och sina förhoppningar om den framtida politik som Sovjetunionens nya ledare skulle föra, gav han i övrigt öppet uttryck för sina ”förbehåll eller rättare sagt meningsskiljaktigheter” beträffande de ”metoder som tillämpades vid avsättningen av kamrat Chrusjtjov”. ”Förnyelse- och demokratiseringsprocessen” måste fortsätta i Sovjetunionen. I själva verket kom

de dröjsmål med vilka den nödvändiga utvecklingen och artikuleringen av den politiska strukturen i socialiststaterna ägt rum ... utan tvekan till uttryck även i det sätt på vilket kamrat Chrusjtjovs avsättning ägde rum. Om man så vill är detta en händelse, som — förutom att den reser ett problem för SUKP:s nya ledare — även objektivt ger anledning till kritik av den, om än historiskt sett så betydelsefulla och positiva gärning som utfördes av kamrat Chrusjtjov. Det är dessutom en händelse, som ställer gränserna för hans förnyelselinje i belysning.

Alicata underlät inte att samtidigt understryka Chrusjtjovs ”stora förtjänster” och hans båda ledare utmynnade i kravet på ”fullständiga och övertygande informationer” om ”den debatt som förde till kamrat Chrusjtjovs demission”:

detta skulle innebära ett första steg framåt mot den utveckling av det politiska livet i socialiststaten som i dag förefaller oundgänglig.

Alicatas kommentarer till regimskiftet i Moskva var de utan jämförelse öppnaste och mest långtgående som gjordes av någon italiensk kommunist under dessa första dagar efter Chrusjtjovs fall. De bar, för att citera den stora Turintidningen *La Stampa*, prägeln av en ”anmärkningsvärd förmäthenhet, nästan ett sannskyldigt överlägsenhetskomplex”.

Kommunikén den 22 oktober

”Förmäthenhet” och ”överlägsenhetskomplex” talar även ur det andra officiella partidokument som offentliggjordes efter Chrusjtjovs fall. Jämmt en vecka efter det att partistyrelsen kallats till det brådskande sammanträdet i anledning av det särskilda budskapet från Moskva samlades den till ett nytt sammanträde den 22 oktober. Dessa överläggningar utmynnade i en kommuniké, i vilken partiet gav en utförligare och mera nyanserad kommentar till händelserna i Moskva än vad som varit möjligt en vecka tidigare.⁶

Detta skedde visserligen utan att PCI ännu kommit i besittning av de ”noggrannare informationer” om vilka det talats i kommunikén av den 15 oktober — det är nästan patetiskt att se med vilken öppenhet man inom PCI gång på gång erkände, att man inte visste mer än varje tidningsläsande italienare gjorde. Men just Moskvans fullständiga tystlåtenhet gav PCI ett moraliskt alibi för dess långtgående kritik. Trots, eller kanske snarare på grund av bristen på informationer, hade man funnit det nödvändigt att göra några allmänna reflektioner. 20:e partikongressen, hette det i kommunikén, hade öppnat en ny väg, och det var nu nödvändigt att söka ”övervinna de dröjsmål och de hinder” som hade uppstått längs denna väg. Och i en formulering, ur vilken ”förmäthenheten” — eller var det kanske oro eller ironi? — klart lyste fram, uttryckte styrelsen sin ”förtröstan och sin önskan att Sovjetunionens kommunistiska parti måtte angripa dessa problem med den nödvändiga beslutsamheten och fastheten”.

Vad beträffade omständigheterna kring Chrusjtjovs fall och den kritik som därefter riktats mot denne, hävdade partistyrelsen, att det

vore felaktigt att vältra hela ansvaret för de dröjsmål och de begränsningar man finner på dessa områden enbart på brister och fel begångna av kamrat Chrusjtjov, vilken man hur som helst inte kan fränkänna ett stort personligt bidrag till bemödandena att befästa den fredliga samexistensens politik

⁶ Ibidem 23/10 1964.

och öppna nya vägar för kommunist- och arbetarrörelsen.

Tvärtom framkallade hans avsättning nya och brännande problem:

Beslutets plötsliga karaktär och den metod som tillämpades för att genomföra detsamma måste oundvikligen leda till en diskussion om de mera allmänna problemen i samband med utvecklingen av den politiska debatten och det politiska livet i socialiststaterna .. .

Partistyrelsen hoppades slutligen att världens alla kommunistpartier skulle nå fram till ”likartade värderingar” av det inträffade.

De citerade utdragen ur kommunikén är — förutom genom de anspråk på universell giltighet som talar ur dem — intressanta i två avseenden.

Det anses allmänt och förmodligen med rätta, att PCI är ett ”chrusjtjovianskt” parti i den meningen att Chrusjtjovs politiska åskådning och färgstarka personlighet funnit ovanligt starkt gensvar hos den enskilde italienske partimedlemmen. Vad Chrusjtjovs personliga stil beträffar kan denna uppskattning knappast sägas ha varit utbredd bland de intellektuella, kulturellt och politiskt välslipade ledarna i PCI:s högsta topp. Men dessa var otvivelaktigt nödsakade att ta hänsyn till stämningarna inom partiet. Vilka känslor de därvid, mera konkret uttryckt, hade att ta hänsyn till, framgår av följande insändare i *l'Unità*:

Jag har verkligen blivit illa berörd, därför att jag anser, att man inte bara kan skicka i väg en person, som har visat ett mod som hittills ingen annan har haft. Dessutom såg många i Chrusjtjov nästan en familjefar.⁷

För det andra noterar man kommunikéns krav på en allmän diskussion om villkoren för den politiska demokratin i kommuniststaterna. Detta var synpunkter, som under de föregående dagarna framförts av i första hand Alicata men i viss mån även av Longo. Att de nu fastslogs officiellt i ett öppet partidokument saknar inte betydelse.

Det förefaller som om man kunde våga sig på följande tolkning av läget inom PCI en vecka efter Chrusjtjovs fall. Under de första dagarna kunde man konstatera en inte uppseendeväckande men dock tydlig skillnad i bedömningen av Chrusjtjovs fall och de konsekvenser PCI borde dra därav mellan den relativt försiktiga ”Longogruppen” och den avgjort öppnare och fränare ”Amendolafalangen”, under dessa dagar närmast företrädd av Alicata. Det var vidare ”Amendolafalangen” som satte sin prägel på partistyrelsens kommuniké av den 22 oktober. Det var slutligen dess ”seger”, som blev startsignalen till den följande debatten i *l'Unità*s och veckotidskriften *Rinascita*s spalter.

Socialisttidningen *Avanti!* var uppenbarligen medveten om betydelsen av denna tyngdpunktsförskjutning inom PCI och bemödade sig om en nyanserad kommentar, som förefaller att väl karakterisera gränserna för de italienska kommunisternas ”djärvhet”:

Här skulle en intressant diskussion kunna börja, den verkliga diskussionen, som är innefattad i dessa uttalanden och som skulle kunna förklara det man beklagar sig över. En diskussion som samtidigt skulle förklara ... varför det i kommuniststaterna saknas politiskt liv och demokratisk debatt: eftersom Chrusjtjov, åtminstone inte uteslutande, bär skulden för allt detta, så skulle logiken kräva att man talade om systemet. Men man talar om fel i systemet utan att nämna detta ord och diskussionen mynnar därför ut i onaturliga resultat ...⁸

Partistyrelsens sammanträde 22 oktober hade även resulterat i ett beslut att sända en tremanna-delegation till Moskva för att skaffa informationer om omständigheterna kring Chrusjtjovs fall.

⁷ Ibidem 10/11 1964.

⁸ *Avanti!* 24/10 1964.

Det dröjde närmare två veckor innan delegationen återkommit från Moskva och partistyrelsen hunnit diskutera resultaten och formulera en tredje kommuniké, daterad 6 november och offentliggjord dagen därpå. Utan att föregripa den fortsatta skildringen kan det redan här sägas, att med denna tredje kommuniké de italienska kommunisternas diskussioner kring regimskiftet i Moskva om inte helt, så dock i stort sett kan sägas ha fått sin avslutning. Det är debatten mellan den 22 oktober och 7 november som nu skall behandlas.

Longo versus Amendola

Många av de synpunkter som framfördes under denna två veckor långa diskussion i *l'Unità* och *Rinascita* spalter liksom i ledarnas valtal skilde sig naturligtvis inte vare sig till innehåll eller form från dem som framförts under den första veckan efter Chrusjtjovs fall. I själva verket frapperas läsaren vid en genomgång av detta material inte endast av kontinuiteten i de framförda åsikterna utan ofta även av den monotona envishet, med vilken de bars fram till allmänheten. Slående är den ihärdighet med vilken ledande partifunktionärer — ”Longoanhängare” likaväl som ”Amendolaanhängare” i sin kritik av regimskiftet i Moskva återkom till ”metoderna” för Chrusjtjovs avsättning och till de ”dröjsmål och hinder” på ”förnyelsens” väg som dessa ”metoder” skvallrade om. Anmärkningsvärd är också den iver med vilken man ständigt hänvisade till Togliattis ”testamente”.

Genom den redogörelse som tidigare lämnats för innehållet i ”testamentet” är även mycket sagt om de centrala ämnena i diskussionen. Den följande skildringen kan därför begränsas till några få frågor av särskilt intresse. Mot bakgrunden av tidigare gjorda kommentarer till omfattningen av och gränserna för partiets revisionism kan dessa frågor grupperas i två huvudområden: å ena sidan synen på den borgerliga, parlamentariskt-demokratiska staten och de villkor denna erbjuder arbetarna, å andra sidan synen på partiets och den socialistiska statens auktoritära struktur (jämför det inre läget i Sovjetunionen) och PCI:s relationer till Sovjetunionen.

Den borgerliga staten och den ekonomiska strukturen

Den bernsteinska anstrykningen hos de italienska kommunisternas revisionism framgår tydligt av flera uttalanden av ledande partifunktionärer. Partiledaren Longo framhöll i en intervju för den tyska tidskriften *Stern*, samtidigt publicerad i *l'Unità*,⁹ att det vore möjligt att,

med fullt respekterande av den konstitutionella lagligheten, genomföra de reformer i den ekonomiska strukturen som är nödvändiga för att undergräva monopolgruppernas makt, försvara alla arbetares intressen gentemot de ekonomiska och finansoligarkierna, utestänga dessa oligarkier från makten och ge de arbetande klasserna tillträde till denna.

Inte ens för den händelse dessa ”monopolistiska grupper” grep till våld för att försvara sina intressen, kunde Longo se något skäl varför dessa ”grupper” inte skulle kunna besegras på fredlig väg, om majoriteten av folket stod upp till försvar för ”de demokratiska institutionerna, parlamentariska och icke-parlamentariska”. I anslutning till ett uttalande av Togliatti hävdade Longo, att det i ”avancerade kapitalistiska samhällen med demokratisk tradition” och differentierat socialt och politiskt liv vore möjligt att skapa en ”socialistisk inriktning”, som inte begränsades till arbetarklassen utan också omfattade en rad ”mellanskikt och intellektuella”. Under sådana förhållanden finge man givetvis tänka sig en ”mångfald politiska partier även sedan proletariatet blivit den ledande klassen”. Härav följde också

⁹ *l'Unità* 10/11 1964 (jfr även samma tidning 5/11 1964).

vår uppfattning om ett socialistiskt samhälle, som tar sig uttryck i en tävlan mellan en mångfald politiska och ideella krafter, däribland naturligtvis även de religiösa, och som är i stånd att genomföra ... en demokrati med respekterande av alla politiska, religiösa och kulturella friheter, liksom med respekterande av den fritt och demokratiskt bildade majoriteten, enligt den metod som fastslagits i vår egen republikanska konstitution.

Longos uttalanden är intressanta på grund av det principiella accepterandet av den borgerligt-demokratiska staten och på grund av den proklamerade tron på möjligheten av en fredlig väg till socialismen även i ett läge, då den nu härskande klassen griper till våld för att behålla makten. Ändå rymmer dessa uttalanden formuleringar, som hos den misstänksamme läsaren kan ge anledning till tvivel på ärligheten i Longos politiskt-taktiska förkunnelse — inte minst hänvisningarna till de ”monopolistiska grupperna”, de ”ekonomiska och finansiella oligarkierna” och proletariatet som den ”ledande klassen”.

Betydligt längre ut på den revisionistiska kanten gick ledamoten av partistyrelsen Pietro Ingrao i en artikel, först publicerad i den socialistiska ungdomsfederationens tidskrift *Conquista* och senare, i förkortad form, avtryckt i *l'Unità*.¹⁰ Den aktuella artikeln var uppenbarligen skriven före Chrusjtjovs fall och var därför inte avsedd att utgöra ett inlägg i den därav framkallade debatten. Genom att publicera den i sin tidning vidtog emellertid *l'Unità*s chefredaktör en åtgärd, som måste uppfattas som ett ställningstagande i den debatt som just höll på att rulla i gång.

Ingrao var medveten om att de italienska kommunisternas verksamhet inom den borgerliga statens ram och deras ihärdiga krav på omedelbara förbättringar av arbetarnas levnadsvillkor måste skapa ett intryck av motsägelser mellan teori och praktik. Sådana motsägelser ledde självfallet till svaghet och fick därför inte bestå

Förbunden med våra förpliktelser i kampen för en demokratisk ekonomisk planering ... ser jag därför oundgängligen även en utveckling på det teoretiska tänkandets område ... Jag menar, att vi allvarligt måste tänka igenom själva den leninska uppfattningen om staten ... genom att på något sätt stärka bifallselementet i förhållande till det nu förhärskande tvångselementet samt betydligt modifiera vår syn på statens plats i relation till ekonomin.

Parallellt därmed och parallellt med ett utökat samarbete med de ”socialistiska krafterna och den katolska rörelsen” måste även en revision ske av den gängse uppfattningen, enligt vilken en viss klass ”mekaniskt och statistiskt” identifieras med ett visst parti — här avses väl närmast arbetarklassen och det kommunistiska partiet.

En sådan teoretisk revision, som visserligen inte skulle leda till ett accepterande en gång för alla av de förefintliga politiska institutionerna och den rådande ekonomiska strukturen, men som väl innebar att alla förändringar skulle ske successivt och inom ramen för den borgerliga staten — en sådan revision gav givetvis, enligt Ingrao, upphov till en rad frågor, som han inte genast kunde lämna något svar på. Den viktigaste av dessa frågor var hur man skulle kunna förena kravet på ”företräde för det kollektiva intresset och nödvändigheten av ingripanden från samhällets sida” med bibehållet utrymme och garantier för det privata initiativet ”sålunda förkastande den lösning som omedelbart sätter allting i statens händer”. Vad det därvid gällde var inte i första hand de små företagen och de mindre jordbruken:

Den svåra frågan, som vi måste ta oss an ... är hur man skall kunna befordra och genomdriva ett företräde för kollektiva val, som kommit till uttryck på demokratisk väg, medan samtidigt stora privata industri- och finanskoncentrationer alltså består: utan att alltså genomdriva deras omedelbara och fullständiga socialisering.

¹⁰ Ibidem 17/10 1964.

Åsiktsskillnaderna i dessa frågor är sålunda, som tydligt framgår av de här citerade uttalandena, stor mellan Longo och Ingrao. Vad som därvid främst faller i ögonen är den senares oförbehållsamma erkännande av att tidpunkten är inne, då de italienska kommunisterna måste göra sig av med en central del av det teoretiska arvet från Lenin. På det praktiskt-politiska planet fäster man sig i första hand vid det handlingsutrymme Ingrao tillerkänner det privata initiativet, däribland även de stora finans- och industriföretagen, under en av allt att döma lång övergångsperiod. Räckvidden av hans teoretiska och praktiska revisionism på dessa punkter ter sig än mera påfallande om man jämför den med hans synpunkter på demokratin inom partiet och den socialistiska staten. Det blir anledning att återkomma härtill.

Relationerna till Moskva

Så långt rörde sig debatten endast kring ämnen där den italienska revisionismen redan tidigare kommit till uttryck — även om Ingraos inlägg i diskussionen om den borgerliga staten var både klarare och mera långtgående än vad som tidigare varit regel. Övergår man därefter till en analys av de problemställningar där gränserna för PCI:s revisionism framstår tydligast, skall man finna att även här en uppenbart revisionistisk tendens gör sig gällande.

Detta är fallet beträffande relationerna mellan PCI och Sovjetunionen — otvivelaktigt ett både viktigt och känsligt problemkomplex, där emellertid som tidigare framhävts ansatser till en nyorientering kunnat iakttagas redan under tiden före Togliattis död. Dessa ansatser fullföljdes nu, om än med viss försiktighet.

Partiledaren Longos uttalanden präglades på denna, liksom på övriga punkter av en tydlig återhållsamhet, som klart markerar distansen mellan honom och en del andra ledande italienska kommunisterna. Han gav visserligen vid flera tillfällen uttryck åt sin ”överraskning”, sina ”bekymmer” och sin ”kritik” i samband med händelserna i Moskva. Men samtidigt betonade han, att regimskiftet var en sak, som föll inom de ryska kommunisternas exklusiva kompetensområde, och att det inte enbart existerade ”meningsskiljaktigheter och motsättningar” inom den kommunistiska rörelsen utan även mycket som band partierna samman. I ett valtal i Bologna framhävde han värtaligt oktoberrevolutionens stora betydelse som föredöme för världens alla kommunister och levererade därvid även en frän attack mot den ”västerländska civilisationen” — en anklagelse som symptomatiskt nog censurerades i *l'Unità*'s referat av talet.¹¹

”Förnyargruppen” inom PCI var i gengäld desto frispråkigare. Amendola började av allt att döma frukta en italiensk ”insvängning” på den ryska linjen. *Avanti!* sade sig veta att Amendola hade för avsikt att på nytt leverera batalj för polycentrismen och, framför allt, för en vidare diskussion inom PCI. *Avanti!* stödde sig därvid bl.a. på ett uttalande av Amendola enligt vilket

PCI-delegationen inte har rest till Moskva för att skaffa sig särskilda upplysningar, som främst måste lämnas till de ryska medborgarna, utan för att klargöra vårt partis positioner i enlighet med besluten vid det senaste centralkommittémötet, vad avser enigheten inom den internationella arbetarrörelsen.¹²

Ännu tydligare uttryckte sig Enrico Berlinguer — medlem av partisekretariatet och ledare för Moskvadelegationen — vid avfärden från Rom. Han ansåg det visserligen nödvändigt, att man från rysk sida lämnade fullständiga upplysningar om vad som lett till regimskiftet, men framhöll samtidigt att syftet med delegationens resa var att

för de ryska kamraterna framlägga de förbehåll och bekymmer, som de nyligen verkställda

¹¹ Ibidem 5/11 1964 (jfr *La Stampa* 6/11 1964).

¹² *Avanti!* 31/10 1964.

förändringarna givit upphov till i vårt parti och med dem diskutera de principfrågor som dessa förändringar har framkallat.¹³

Chefredaktören för *Rinascita*, Giancarlo Pajetta, drog en parallell med Malenkovs och Molotovs avsättning i mitten på 1950-talet och förklarade som svar på en insändarfråga, varför PCI inte den gången uppträtt fastare i sina reaktioner, att

för oss kan likartade händelser, då de på något sätt förefaller att upprepas efter to år, inte betraktas som identiska och bedömas på samma vis som för 10 år sedan.¹⁴

Amendolas, Berlinguers och Pajettas uttalanden pekade alla i samma riktning — mot ett sätt att umgås mellan världens kommunistpartier, som av Pajetta karakteriserades som ”enhet i mångfald”, men där tyngdpunkten förmodligen avsågs ligga på det senare ledet.

Demokratis villkor

Omständigheterna kring Chrusjtjovs fall gav även upphov till en diskussion — till sitt innehåll och sina inneboende konsekvenser säkerligen den intressantaste delen av debatten under dessa veckor — kring frågan om den politiska demokratis villkor i Sovjetunionen samt PCI:s inre demokrati och principen om ”demokratisk centralism”, således delvis samma problemkomplex som Amendola tidigare sökt ventilera. *Avanti!* framhöll också, att ”bland de många problem som Chrusjtjovs avsättning har aktualiserat, är den som rör partidemokratien utan tvekan ett av de viktigaste”. Samma tidning erinrade också om de paralleller som i detta avseende oundvikligen måste dras mellan de ryska och de italienska kommunisterna: ”... man kan inte kritisera den 'demokratiska centralismen' i Sovjetunionen utan att samtidigt ifrågasätta den 'demokratiska centralismen' inom PCI.”¹⁵

Liksom så många gånger tidigare frapperas man av den återhållsamhet med vilken Longo yttrade sig under dessa den öppna debattens veckor.¹⁶ Han erkände visserligen förbehållslöst att ”centraliseringen av ledningen” i Sovjetunionen lett till vissa negativa fenomen och resulterat i ”allvarliga fel, ja, även brott”. Det vore också felaktigt att ”hänföra personkulten och Stalins brott till en enda människa och hans temperament”. Men Longo hade förklaringar till hands för det mesta. Orsakerna finge sökas i de ”historiska förhållanden” under vilka socialismen måste byggas i Sovjetunionen, i nödvändigheten för de ryska kommunisterna att hålla samman mot inre och yttre motståndare, etc. Förutom några allmänna fraser om ”dröjsmål” och ”hinder” vid avstaliniseringen söker man hos partiledaren förgäves efter ett konkret resonemang om vad som borde och kunde göras för att utveckla demokratin i Sovjetunionen — och inom PCI.

Sådana konkreta resonemang saknades i viss mån även hos de företrädare för ”förnyargruppen” som tog till orda i denna del av debatten, ehuru Amendola, Ingrao m.fl. utsatte de nya ryska ledarna för en kritik, som var betydligt öppnare än Longos. Ingrao krävde upplysningar om ”den politiska debatt som ledde till Chrusjtjovs avsättning”,¹⁷ och Amendola hävdade, att denna borde ha ägt rum under ”sådana former, att de ryska partimedlemmarna och medborgarna tillåtits att på ett medvetet och lämpligt sätt delta” i beslutet.¹⁸ I likartade formuleringar uttryckte sig även Berlinguer och Pajetta, som dessutom inte stack under stol med att ”formella garantier” inte var

¹³ *l'Unità* 28/10 1964.

¹⁴ *Rinascita* 31/10 1964.

¹⁵ *Avanti!* 3/11 1964.

¹⁶ *l'Unità* 10/11 1964 (jfr även samma tidning 20/10 och 5/11 1964).

¹⁷ *Avanti!* 3/11 1964.

¹⁸ *Ibidem*

tillräckliga om man ville uppnå en ”reell demokrati”.¹⁹ Att detta var ett problem som inte angick enbart de ryska kommunisterna utan i lika hög grad de italienska erkändes indirekt av deputeraden Emanuele Macaluso i en ledare i *l'Unità*: ”Vi vet mycket väl, att vi ännu har att brottas med allvarliga problem, om vi till fullo vill utveckla det demokratiska livet i våra led ...”²⁰

De mera principiella spörsmålen i samband med demokratins villkor i ett pluralistiskt respektive ett icke-pluralistiskt samhälle berördes av Ingrao i hans tidigare citerade artikel i *Conquista* samt i två insändare av den kommunistiske deputeraden Francesco Malfatti och den från partiet mera fristående Maurizio Ferrara, som publicerades i *Rinascita*.²¹ Ingen av dem kan visserligen sägas ha gått till botten med de aktuella frågorna, men deras synpunkter förtjänar dock att uppmärksammas.

För Ingrao stod det fullt klart, att ”kvarlevor av auktoritära metoder existerar även i mitt parti ...” Parallellt med den revision av partiets teoretiska position i fråga om den borgerliga staten och revolutionen liksom i fråga om relationen parti—klass, för vilken tidigare redogjorts, måste därför även gå en revision av partiets inre struktur. Det nuvarande läget måste betraktas som otillåtligt, då den vanlige partimedlemmen tvingades kämpa för ”en politisk linje, som beslutats uppifrån av ett fåtal personer”. Vad ville Ingrao sätta i stället för den ”monolitism” han fördömde? Avgjort inte ”fraktionistiska smågrupper, som är ett hinder för en verklig debatt” när de ”begränsas till tävlingar i toppen”. Vad han eftersträvade var ett återvändande — givetvis med beaktande av de olikartade historiska och politiska förhållandena — till det som var en ”underbar erfarenhet, rik på lärdom för alla”, nämligen det ryska kommunistpartiet ”från 1917 fram till den tidpunkt då det stalinska enväldet började få överhanden”. Det är svårt att avgöra om Ingraos tal om den ”underbara erfarenheten” från tiden omedelbart efter 1917 är ett uttryck för hyckleri eller om det snarare speglar en hos dagens kommunister sannolikt vitt utbredd, idealiserad föreställning om den leninska perioden.

Ferrara ställde frågan, om man verkligen kunde finna sig i att ett ledarskifte inom världens största kommunistparti ägde rum bakom ”en slöja, som tillkommer statshemligheter”. Han besvarade själv frågan genom att förneka det sunda i ”varje skapande process, som äger rum utan kontroll”. En ”demokratisk kontroll” måste omfatta

en kontinuerlig granskning på alla plan av myndigheterna och gränserna för deras kompetensområde.

Och hur kan en sådan demokratisk granskning ske utan en politisk debatt, som äger rum på grundval av olikartade målsättningar och som i sig innesluter accepterandet av skilda alternativ?

Den här antydda problematiken sammanfattades och skärptes ytterligare i Malfattis insändare. Det var gott och väl att kritisera det ”sätt” på vilket Chrusjtjov avsattes. Men detta ”sätt” var endast möjligt genom att någonting annat och djupare var skevt i det ryska samhället. Det var också gott och väl att angripa ”personkulten”. Men det räckte inte att i denna kult se det fenomen som förklarade allt man ville söka förstå. Det räckte inte ens att söka sig tillbaka till en ”kollektiv ledning” eller till de ”leninska normerna” så länge man inte klargjorde vad man menade med dessa begrepp. Sovjetunionen är, förklarade Malfatti, utan tvekan en stat rik på politiska organisationer, fackföreningar, sociala, kulturella och andra sammanslutningar. ”Inte desto mindre har man svårt att klart se den roll som dessa organismer och organisationer spelar vid ’beslutsfattningen’ i landet.” Dagarna efter Chrusjtjovs fall kunde man i tidningarna läsa, att ”tusentals aktivister inom SUKP hade mobiliserats i syfte att för SUKP:s medlemmar och för folket *förklara* de beslut som fattats av centralkommittén”. Detta var också gott och väl, men

¹⁹ *Rinascita* 24/10 1964.

²⁰ *l'Unità* 29/10 1964.

²¹ *Ibidem* 17/10 1964 samt *Rinascita* 7/11 1964.

riserade man inte därmed att ”förvandla SUKP:s medlemmar och det ryska folket från ett historiens subjekt till dess objekt, med allt det negativa som därav följer för den socialistiska demokratin”? Vad som måste ske var att man *konkret* grep sig an alla

frågor i samband med den interna partidemokratin och demokratin inom sovjetstaten, i samband med maktfördelningen mellan parti och stat, i samband med de motvikter och autonoma maktcentra som måste finnas, om man vill ha en artikulering på alla nivåer och en rik dialektik inom den socialistiska staten och det socialistiska samhället. Man måste alltså *på ett konkret sätt* ta sig an frågan om fackföreningarnas funktioner, *på ett konkret sätt* ta sig an frågan om kulturpolitiken och dess ledningscentra, frågan om religionspolitiken osv.

Malfatti ställde till sist frågan om det inte vore skäl att öppna *Rinascita*s spalter för en ”allvarlig och ansvarsfull debatt om alla de frågor som aktualiserats genom kamrat Chrusjtjovs avsättning”. Han fick inget svar av Pajetta, som visserligen möjliggjort publiceringen av hans insändare i sin tidskrift, men som å andra sidan inte ensam kunde ta på sitt ansvar att upplåta sin tidskrifts spalter för en sådan debatt. Malfattis insändare, publicerad den 7 november — sålunda samma dag som partistyrelsens tredje kommuniké offentliggjordes i *l'Unità* — kom därmed att utgöra något av en höjdpunkt i men samtidigt även avslutningen på den två veckor långa debatten.

Svår balansgång

Några dagar tidigare hade den italienska partidelegationen avslutat sina förhandlingar med de nya ledarna i Moskva. Den gemensamma kommuniké som utfärdades var den kanske mest intetsägande av samtliga kommunikéer, som i dessa dagar tillkom i samband med de olika europeiska kommunistpartiernas överläggningar i den ryska huvudstaden.²²

Betydligt frispråkigare var delegationsledaren Berlinguer vid sin återkomst till Rom.²³ Han hade, yttrade han på flygplatsen utanför Rom, informerat de ryska ledarna om ”reaktionen och bekymren” inom PCI inför händelserna i Moskva och även givit uttryck åt partiets ”förvåning” inför det sätt på vilket Chrusjtjov blivit avsatt. De nya ledarna i Moskva hade därpå framlagt sin syn på de aktuella händelserna, men dessa förklaringar ”syntes oss inte tillräckliga för att vi skulle uppges de förbehåll som vårt parti har givit uttryck åt”. Förhandlingarna hade bekräftat existerande ”meningsskiljaktigheter” i fråga om ”formerna och sättet för utvecklingen av det demokratiska livet och den politiska debatten i det socialistiska samhället”. PCI förbehöll sig enligt Berlinguer därför rätten att även i fortsättningen ”ge uttryck åt åsikter, inte så mycket i fråga om den ena eller andra konkreta händelsen, utan fastmer i fråga om den allmänna sociala och politiska utvecklingsprocessen i det socialistiska samhället”. Mera i förbigående nämnde Berlinguer, att PCI givetvis hade för avsikt att utforma eventuellt kommande kritik i ”en anda av förståelse och uppriktig solidaritet” med den internationella kommuniströrelsen.

Den 6 november sammanträdde partistyrelsen under yttersta sekretess för att åhöra de ”tre vise människens” berättelse om sina samtal i Moskva och formulera en kommuniké, den sista av de tre officiella kommentarerna till Chrusjtjovs fall.²⁴ Om man kan konstatera, att styrelsen i kommunikén upprepade och fasthöll vid de synpunkter som framförts av Berlinguer ett par dagar tidigare och dessutom tillade några kritiska ord om den vid denna tidpunkt ännu inte avslutade decemberkonferensen i Moskva, bör det emellertid samtidigt understrykas att det skedde i relativt dämpade ordalag. Man var uppenbarligen medveten om faran av att driva den kritiska linjen

²² Ibidem 4/11 1964 (jfr även *Pravda* 4/11 1964).

²³ Ibidem 8/11 1964 och *Avanti!* 4/11 1964.

²⁴ *La Stampa* 6/11 1964.

alltför hårt och alltför långt. Samtidigt som en tydligt markerad självständighet kunde förmodas stärka partiets inrikespolitiska ställning, rymde den också uppenbara risker för en fortskridande isolering inom den internationella kommuniströrelsen. De båda kommunistiska senatorerna Vidali och Pellegrini från Trieste respektive Udine hade redan under de föregående veckorna uttryckt farhågor i denna riktning. Kommunikén av den 6 november bör därför sannolikt uppfattas som ett yttre tecken på den svåra balansgång partiet tvingats till och därmed även som ett erkännande från "Amendolafalangens" sida att den inte fann det opportunt eller möjligt att driva sin linje med hårdhet och fasthet.

Frågan kan naturligtvis också ställas, om den så oväntat dämpade tonen kan förklaras med att partidelegationen i Moskva blivit övertygad om att Chrusjtjovs avsättning verkligen varit politiskt nödvändig. Även om detta givetvis *kan* ha spelat en roll, bör det dock påpekas, att en sådan tolkning inte ensam är tillräcklig. Berlinguers besvikna kommentar efter återkomsten från Moskva pekar snarast i motsatt riktning.

Slutord

Vill man söka sammanfatta intrycken av den här i sina allmänna drag skildrade debatten inom PCI veckorna efter Chrusjtjovs fall blir resultatet dubbeltydigt. Man måste å ena sidan instämma i *Avantis!* ord att "en öppen debatt, med namns nämmande, börjar komma i gång inom PCI" och att de italienska kommunisterna därmed, liksom genom sin åtgärd att publicera Togliattis "testamente", har uppträtt på ett "djärvt sätt, som — såvitt vi nu kan bedöma — markant skiljer sig från samtliga andra kommunistpartiers" uppträdande. Å andra sidan är det uppenbart att denna debatt knappast kan sägas ha avsatt några omedelbara resultat — annat än just i form av en ökad debattvilja.

Denna tre—fyra veckor långa diskussion saknar givetvis inte intresse i och för sig — tvärtom. Den avslöjade — som det förefaller med stor tydlighet — förekomsten av olika riktningar inom partiet. Det synes som om det italienska kommunistpartiet vore på glid i riktning mot en mera markerat revisionistisk politik — man kan tvista om hastigheten i denna rörelse men knappast om dess allmänna riktning. I de två huvudfrågor, i vilka PCI:s revisionism enligt Gallis ovan refererade åsikter redan förut varit uppenbar, har dennes omdöme bekräftats. Vad "eftersläpningen" i fråga om relationerna till Moskva och partiets syn på demokratin beträffar, förefaller det som om PCI var i färd med att om än långsamt revidera sin hittills förda politik. Det gäller om den förra av dessa två punkter, men det gäller förmodligen i ännu högre grad i fråga om den senare. Det är möjligt att Chrusjtjovs avsättning och de former denna tog i ett längre tidsperspektiv än vad som här är möjligt att tillämpa kommer att visa sig ha spelat en inte oväsentlig roll i samband med "förnyargruppens" hittills strandade försök att undergräva den rigorösa tillämpningen av den "demokratiska centralismens" princip. En liknande reflektion skulle sannolikt kunna göras beträffande flera andra västeuropeiska kommunistpartier. Det är därvid säkerligen inte utan betydelse, att Chrusjtjovs avsättning ägde rum ungefär samtidigt som allmänna val ägde rum i inte mindre än fem västliga demokratier — först i Sverige och Danmark, sedan i Storbritannien och Förenta staterna, slutligen i Italien självt. Kontrasten mellan demokratin villkor i öst och i väst framstod därmed i särskilt kraftig belysning.

Ändå är det svårt att göra en entydig värdering av styrkan hos denna utvecklingstendens. Mycket kommer att bero av de framtida relationerna mellan världens kommunistpartier i allmänhet och mellan de ryska och kinesiska partierna i synnerhet. Mycket kommer också att bero av den inrikespolitiska utvecklingen i Italien. Utgången av de kommunal- och provinsval som hölls den 22-23 november skulle kunna tolkas som en seger för "Amendolafalangen". PCI gick vid dessa

val fram i de flesta delar av landet men särskilt starkt i de områden som utgör Amendolas egentliga politiska hemland. Men likväl skulle en annan tolkning av valresultatet kunna göras. Enligt denna skulle det kunna hävdas, att det i första hand var inrikespolitiska faktorer — den ekonomiska krisen i Italien — som möjliggjorde PCI:s valseger; händelserna i Moskva och den därav föranledda diskussionen bland partiets ledare och intellektuella lämnade de vanliga kommunistväljarna tämligen likgiltiga.